

Tóth László

AMI BENNEM SZLOVÁK...

FUTAM – SZLOVÁK VERSEKKEK, KÖLTŐKKEL

A szlovák irodalom, ezen belül főleg a második világháború utáni szlovák költészet tekintélyes részét, lehet mondani, afféle második, úgymond költői anyanyelvemnek is nevezhetem, melynek segítségével a korszerű vers(elés) titkai és eszközei indulásom idején, az 1960-as évek második felében – Csehszlovákiában élve – nem kis mértékben feltárultak előttem. A modern költészet lényegét, nyelvét, megnyilvánulási formáit ugyanis jó részt épp az akkori szlovák – s hát persze a cseh és lengyel – versek, illetve versfordítás-irodalom segítségével ismerhettem meg. Vegyük most példának okáért a szlovák költészetet (nem foglalkozva most a szlovák líra olyan kétségtelen csúcsteljesítményével, mint a teljesen más irányt és az enyémtől lényegében elütő költői ént, magatartást képviselő Milan Rúfusé): Miroslav Válek, majd utána Ján Stacho és L'ubomír Feldek metaforaiskolája, Ivan Štrpka és a Magányos futók nevű csoport magánmitológiája, vagy egy másik végleten Štefan Strážay szinte teljesen eszköztelen, tudatosan alulretorizált, civil költészete, Ján Ondruš külön-nyelve, Štefan Moravčík leplezetlen erotikája egyfelől, mesterkedő lírája másfelől, az idősebb korosztályhoz tartozó Milan Kraus egyfajta misztika és a transzcendens iránti vonzalma, továbbá Ivan Mojík nadrealizmusa (szürrealizmusa), valamint Ján Buzássy vagy Peter Lipka mitologizmusa, Peter Gregor provokatív (ön)iróniája és groteszkbe vegyített bölcselete, a később indulók közül pedig Mila Haugová nőiséget és testiséget egyaránt transzcendentáló, valamint Daniel Heviernek a mindennapok apró eseményeit, szorongásait elragadó nyelvi játékossággal és leleménnyel felizzító versuniverzuma olyan poétikai lehetőségeket, nyelvkezelési és szerkezetalakító technikákat képviseltek, amelyeknek a kor magyar költészetében nem volt pandanjuk, s lényegében ma sincs. Ráadásul Štrpkát, vagy – s főleg – Ondrušt igazából még csak fordítani sem lehet, mert az általuk patentírozott szlovák versnyelvet egyszerűen lehetetlen megközelíteni a kodifikált nyelv ismeretén alapuló nyelvtudásunkkal (mostanában Haugová legújabb versei is ilyenek), egy-

szerűen olyan magyar versnyelvet kellene hozzájuk megteremtünk, amely megteremtésére a magyar nyelv nem biztos, hogy alkalmas (hát még én!), amelyetől struktúrájában s nyelvileg-grammatikailag teljes mértékben elüt. (Természetesen a magyar költészetnek is lehetne olyan szegmenseit találni, amelyek a szlovákból hiányoznak – Juhász Ferencet is nehéz szlovák vagy bármilyen más nyelvű fordításban elképzelnem például –, de most nem ez a kérdés.)

Amikor 1984-ben *Gyűjtőpont* címmel megjelentettem a második világháború utáni szlovák költészet máig legátfogóbb, huszonhat költő verseit tartalmazó antológiáját, a gyűjtemény egyik magyarországi recenzense *Európa a szomszédban van* címmel írt róla, aminek a kortárs szlovák költészet európai kvalitásaira való utalása mellett akár ilyen értelmezése is lehetett: a modern költészetet nézve Európa nem nálunk, Magyarországon, hanem a szomszédban: Szlovákiában van. Amikor viszont a következő évtizedben Vörös Istvánnal közrebocsátottuk az *Akhilleusz és a teknőc* című, többfordítás cseh versválogatásunkat a JAK műfordítás-sorozatában, *Élet és Irodalom*-beli kritikuskunk, Kiss Szemán Róbert a cseh költészet európai minták szerinti alakulására utalt írásában.

De valójában mi az, amiben számomra a fent emlegetett cseh, szlovák – és a szintén eredetiben olvasott lengyel – költők, főleg indulásom idején mások voltak, s talán némiképp még ma is mások, mint magyar társaik, társaim? Talán mindenekelőtt az – amit különösen rokonszenvesnek tudtam –, hogy az élő és továbbörökíthető avantgárdnak sokkal szélesebb spektrumát képviselték, mint az 1960-as évek magyar lírája, de a kozmikus magányával birkózó s a történelem és a társadalom által is megcsalt és magára hagyott, a diktatúrák szorításában végletes légszomjával küszködő, második világháború utáni modern személyiség létérzésének és létérzékelésének megragadására általában is alkalmasabb és érzékenyebb, adekvátabb poétikai eszközöket és módszereket, költészet- és nyelvfilozófiai megfontolásokat mozgósítottak. Persze, bizonyára van ebben az összevetésben némi elfogultság is, hiszen egyénenként változhat, hogy a saját maga identitásáért küzdő, annak lehetőségeit árgus szemmel vizslató s idegrendszerének minden érzékenységevel kutató személyiséget ebben a mélységesen belső indíttatású küzdelemben mi tudja sokkolni, és mi nem. Éppen ezért talán nem is kell benne különösebben értékmozzanatokat keresni, egyszerűen csak tényként említem, amit már sokszor elmondtam, hogy annak idején, fiatalkoromban, sokkoló és nagy belső átértékelésekre készítő versélményeimet sokkal inkább a számomra gondolatilag, létfilozófiájában, nyelv-

és világszemléletében, nyelvi és formai eszközeiben frissebb, modernebb, színesebb, változatosabb, elevenebb és jóval rétegzettebb kortárs lengyel, cseh és szlovák líra biztosította, mint a magyar. (Annak ellenére, hogy, mondjuk egy Weöres Sándoréhoz hasonló egyszemélyes költői univerzumot egyikben sem találtam, példának okáért.)

A *Gyűjtőpontot* csupán 1995-ben követte *A kétféjű macska* címmel egy szűkebb válogatás öt szlovák költő – Milan Kraus, Ján Ondruš, Štefan Strážay, Mila Haugová és Daniel Hevier – verseiből, most pedig a Szlovákiát díszvendégül látó idei Budapesti Könyvfesztiválra készül *Gyalogös-vények a magasba* címmel a L’Harmattan Kiadónál egy, az utóbbinál valamelyest bővebb, az előbbieket mellett Ivan Štrpka, Karol Chmel és Michal Habaj verseiből is szemelgető kötet (mindkettő válogatásomban és fordításomban). S bár az utóbbi fél évszázadban – főleg a pozsonyi Madách Könyvkiadó jóvoltából, s jobbára a korábban, a második világháború előtti vagy közvetlenül utáni években indult nemzedékektől – néhány önálló válogatáskötet is megjelent, el kell mondjam, a mai szlovák költészet is érdekesebb és értékeesebb annál – akár napjaink sokszínű magyar lírájának fényében is –, mint amire a magyarországi ismertsége alapján következtetni lehetne. A gond az, hogy a szlovák irodalom túl kicsi és túlságosan közeli ahhoz, hogy a mostanában is elég sok beteges vonást mutató magyar irodalmi és olvasói nyilvánosság érdeklődését felkeltse? Az erdőtől nem látni a fát? A tekintélyesebb, illetve távolabbi irodalmak, írók sokkal nagyobb hűhóval fogadtatnak Magyarországon, s ha nem volna néhány, e téren a szó szoros értelmében missziós feladatot ellátó magyarországi és szlovákiai magyar kiadó, folyóirat, illetve fordító, akkor egészen rossz volna a helyzet. Mindent egybevéve, a szlovák irodalom terjesztési lehetőségei Magyarországon meglehetősen behatároltak (a költészetéről nem is szólva!), de egy-egy esetben a magyar kiadók és -terjesztők is túl gyorsan hivatkoznak arra, hogy azért nem adják ki, vagy nem veszik át terjesztésre valamely szlovák író könyvét, mert nincs irántuk megfelelő olvasói kereslet. De ebbe, szerintem, a kiadói és terjesztői kényelem és felfogásbeli sztereotípiák is vastagon belejátszanak, illetve abba, hogy nem ismerik és nem is hajlandók ismerni azt, amiről beszélnek, vagy amivel akár foglalkozhatnának is. Persze, azt is látni s tudni kell, hogy a szlovák költészet, irodalom magyarországi ismeretlenségének, sok egyéb mellett, történelmi, szociológiai és lélektani okai is voltak és vannak, amelyek a két nép máig meglevő, egymással szembeni előítéleteiben (is) gyökereznek.

Ami pedig személyemet illeti, nemcsak hogy par excellence műfordítónak nem tartom magam, hanem – műfordítónak sem. Író vagyok, költő, szerkesztő, akinek bár versek, novellák, színművek, gyermekirodalmi művek, aforizmák, népi találós kérdések, valamint történelmi és színházi ismeretterjesztő munkák alatt is szerepel fordítóként a neve, ezek azonban mind egy célt szolgáltak s szolgálnak: önépítkezésemet, identitásom megjelölését, kiteljesítését. Ezért nem fordítok mindent, amivel megkeresnek – és nem is tudnék bármit lefordítani; fordításaim *nem közvetítenek*, hanem szigorúan önkifejezésemet hivatottak szolgálni, nem kívánják közelíteni egymáshoz a szomszédos vagy egymástól távoli kultúrákat, hanem ezekben a kultúrákban (is) keresem és próbálok megjelölni magam, a magam személyiségének kiterjesztését, az annak megfelelő nyelvet, kérdéseket. Ebből következően műfordításaim nem kezelendők külön műfaji területként, hanem írói tevékenységem szerves részeként értelmezendők. Azaz, csupán azokat a költőket kutatom (de olvasóként is így vagyok ezzel), akik azt írják, amit én is írhatnék, s azokat a verseket, melyeket – ezt most minden nagyképűség nélkül, kellő alázattal és szerénységgel mondom – úgy mond én „írtam” az ő kezükkel, fejükkel (netán amelyeket ők írtak helyettem, nekem), egyedül csak azokat a költőket fordítom, akikben magamat – egy-egy addig ismeretlen, kipróbálatlan lehetőségemet – fedezem fel, akikkel a magam eszközeit bővíthetem, és képességeimet terjeszthetem ki, illetve amely verseket akár én is megírhattam volna vagy egyszer úgyis megír(hat)nék, ha az már nem létezne az adott idegen nyelven, idegen nyelvű költészetben, kultúrában. Ez a magyarázata például annak, hogy Ján Ondruš *Epeállapotban* című kötetnyi terjedelmű kompozícióját átültetésemben, értelmezésemben annak idején teljes terjedelmében besoroltam 1994-es *Hármaskönyv* című kötetembe, mint annak természetes részét, egyik „könyvét”, s miután időközben a költő alaposan átdolgozta ezen opusát, erősen gondolkodom rajta, hogy az új szövegváltozatot is megteszem következő verseskötetem középső részének.

Verseimben egy időben gyakran használtam idézeteket, mottókat, vendégsszövegeket, ám ezek sem pusztán idézetekként, mottókként, vendégsszövegekként kerültek a versembe, hanem mások által szavakba, formákba öntött enyéimként, tehát szerves egységben, énem másokbani kifejeződésésként, másoknál azonosított részeként. S ha ezek történetesen idegen nyelven (csehül, szlovákul, lengyelül, angolul, németül, franciául, latinul) bukkannak föl a szövegeimben, akkor sem pusztán keresett technikai-formai megoldásokról van szó, hanem legsajátabb énem, érzelmeim, gondo-

lataim idegen nyelven való megnyilvánulásairól, még akkor is, ha angolul, németül, franciául, latinul tulajdonképpen nem is tudok. Valahol beszéltem már arról, hogy egyik legemlékezetesebb „olvasói” élményem a nálam csupán egy esztendővel idősebb Gérard de Cortanze francia nyelvű legelső (verses)kötete, az *altérations* volt 1973-ból, noha franciául egy szó nem sok, a *Je t'aime*-n kívül, sajnos, nem tudok. Talán éppen a tudatlanságom, a végességem és a világ tágassága közti feszültségből eredő konfliktus tudatosításával nyúlt belém e kötetke belső lelki struktúráimat átrendező erővel? Emlékszem, úgy olvastam végig a számomra ismeretlen nyelven írt szöveget, egymás után többször is, hogy az valahányszor megtelt személyemre szabott jelentéssel, ami lexikálisan aligha volt megfeleltethető az eredeti textus jelentésének, rám gyakorolt tudattágító és lélekbe maró hatását fölösleges tagadnom. Lehetséges volna eszerint, hogy tulajdonképpen énemnek (lényemnek) létezik egy sok minden más által elfedett része is? Hogy él bennem egy lehetséges francia? Vagy, immár visszafordítva a szót a most megjelenés előtt álló szlovák költői antológiámra: esetleg egy lehetséges szlovák? Hiszen miért is ne volna ez lehető?